

Recensioner

Ebbe Arvidsson: Högmässan i Bibeln, Om Ordet i gudstjänsten och dramat mellan Gud och människan.

Proprius förlag 1991. 127 s

Ebbe Arvidsson genomförde i Uppsala bibelförklaringar under den rubrik som han nu använt till denna sin skrift. Det är fråga om fjorton kapitel, där han i följd tar upp högmässans beståndsdelar och belägger dem utifrån Bibeln, "sänker" (hans eget uttryck) dem ned i det bibliska underlaget.

Man kan ju ännu i vårt land finna människor - även kyrkliga - som ser på mässan huvudsakligen som ett "ritual", samlingen av en mängd "punkter", att icke säga nummer, som skall framföras och utföras eftersom kyrkomöten och andra myndigheter så bestämt. De kan också rikta kritik mot den för att vara "människogjord", till skillnad från andra samfunds gudstjänster, där "Anden" fritt leder och skapar.

För att råda bot på en dylik missuppfattning bedrivs ett intensivt upplysningsarbete för att klarlägga mässans bibliska förankring. Erfarenheten visar också att häpnaden kan bli stor när en människa upptäcker hur biblisk denna gudstjänstform är - och det både till sina detaljer och sin helhetsstruktur: över syndabekännelse/avlösning fram till Ordet, bönerna, lovsångerna, nattvarden, sändningen.

Ebbe Arvidssons bok ingår i detta upplysningsarbete och utgör egentligen en förträfflig lärobok i liturgik att sätta i mer eller mindre läradas händer. Varje kapitel är uppdelat i mindre avsnitt, och varje sådant avsnitt avslutas med ett stycke bibelhänvisningar att slå upp och studera direkt. Det gör att det här är fråga om inte blott en förklaring av mässan utan också en inledning till ett målinriktat bibelstudiearbete.

Några av de bärande huvudtankarna kan här markeras:

Författaren utgår från mässan som en uppenbarelse från Gud - och Gud som den himmelske Konungen inför vilken Guds folk samlas. "Högmässan är ingen programverksamhet, inte en vanlig sammankomst, oss människor emellan, utan det är fråga om ett möte med den helige själv" (s 21). Det är faktiskt inte människan som står i centrum och hennes eventuella religiösa behov som skall tillfredsställas, utan det är Gud som uppenbarar sig för henne. I en ganska antropocentriskt inriktad tid är det verkligen angeläget att markera gudstjänstens teocentricitet. Det är fråga om "en audiens inför den himmelske Konungen" (s 26).

Kapitlet om Beredelsen tar upp väsentliga frågor om synden, om förlåtelsen, om förlåtelsens glädje - viktigt att markera när nu beredelsen på sina håll lätt och snabbt glids över.

Kapitlen om Ordet och textläsningarna förtjänar särskild uppmärksamhet. Ebbe Arvidsson är en av våra främsta bibelstudieledare och bibelförklarare och har ägnat en stor del av sin gärning i kyrkan åt att öppna den heliga skrift för människor, alltifrån den berömda, s k "Västeråsmetoden" på 1940-talet. Här, i denna bok, fullkomligt öser han av sitt rika kunskapsmått, samtidigt som hans pedagogiska skicklighet firar triumfer när det gäller att enkelt och klart analysera och förklara t ex Gamla Testamentets funktion och uppgift just i uppenbarelseens sammanhang. Också den del av mässan som predikan utgör får här sin beskärda del av analys och förklaring. Så även Trosbekännelsen, som sammanfattningen av hela den kristna tron men också som något man kanske inte kan omfatta direkt utan behöver tid för att växa och mogna in uti.

Givetvis får nattvarden ett par utförliga och klarläggande kapitel. Förhållandet mellan symbol och verklighet utreds, realpresensen markeras, åminnelsen är inte blott ett minne av något som en gång hänt utan får en evig karaktär, något som i all tid och i himmelriket förblir.

Den som hela sitt vuxna liv arbetat bland människor och ständigt ställts inför uppgiften att introducera dem i gudstjänstens innebörd, märker mycket väl att Arvidsson hela tiden svarar just på de frågor som brukar ställas. Han diskuterar inte i luften. Det är en tränad psykolog och pedagog som för pennan och verkligen lägger till rätta - i ordets bästa bemärkelse - materialet så att det blir begripligt och faktiskt också attraktivt.

Per-Olof Sjögren

Jan Carlquist: Siffror i Bibeln - något om siffrornas och talens höga symbolvärde

Rosbergs Produktion AB, Lidingö, 50 s

Det här är en mycket rolig bok att fördjupa sig i. Jan Carlquist går igenom siffrornas och talens i Bibeln symbolvärden och utvinnet verkligen uppbyggelsevärden av ofta oanade mått. Att Gud är *en* vet alla, men samtidigt finns hela tiden *tre*-talet med, ja, författaren menar att Bibeln "vimlar av tretal": Noa hade tre söner, Abraham fick besök av tre änglar (som ju står för Herren själv), Jesus var tre dagar i dödsriket, kardinaldygerna är tre, människan består av kropp, själ och ande etc, etc.

Det här är, med andra ord, en liten förträfflig vägledning till ett spännande bibelstudium med helt andra utgångspunkter än de vanliga. Den öppnar dörrar in till ett fascinerande innehåll.

Per-Olof Sjögren

Diarium Vadstenense. A Critical Edition with an Introduction by Claes Gejrot

Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Latina Stockholmiensia XXXIII.
Almqvist & Wiksell, Stockholm 1988, 395 s

Diarium Vadstenense är vår viktigaste källa till kunskap om Vadstena klostrets öden under så gott som hela dess tillvaro. Diariet har givetvis förts av ett antal skilda personer, tillhoppa ett 30-tal genom åren. I själva verket går de tidigaste anteckningarna tillbaka till 1323, dvs nära 50 år innan en kommunitet existerade i Vadstena. Dessa anteckningar, som är mycket sparsamma, har karaktären av retrospektiva data. Det är först fr o m 1370 - året för klosterregelns första erkännande - som anteckningarna löper kontinuerligt och blir utförligare. De pågår t o m 1545, då klostret redan levde på sparlåga. Vadstena kloster bestod i själva verket i ytterligare 50 år, men under oftast ytterst knappa förhållanden.

Diarium Vadstenense finns bevarad på Uppsala universitetsbibliotek, dit så många handskrifter från klostret räddats. Det tilldrog sig tidigt forskningens intresse och har förut utgivits dels i form av en ljustrycks-kopia, dels såsom översättning. Claes Gejrots 1988 utkomna kritiska edition med utförliga kommentarer etc erbjuder en vetenskapligt tillförlitlig utgåva av denna utomordentligt viktiga handskrift. Forskare inom skilda discipliner har anledning att hälsa detta värdefulla arbete med stor tacksamhet.

Bengt Ingmar Kihlström

Harald Göransson: Koralsalmboken 1697. Studier i svensk koralhistoria

Gidlunds bokförlag, Göteborg 1992. Doktorsavhandling vid Uppsala universitet vt 1992

En doktorsavhandling - så menade man i varje fall förr - bör innehålla en grundläggande tes. Den som i detta fall söker efter en första information om en sådan eventuell tes blir något villrådig. Först går man förstås till baksidans korta presentation av verket, och läser:

"Harald Göransson, musikprofessor, kyrkomusiker och hymnolog, dessutom i hög grad ansvarig för musiken i vår senaste psalmbok av 1986, riktar här sökarljuset mot sin store föregångare på 1600-talet, Harald Vallerius, och hans verk, 1697 års koralsalmbok, kallad 'stormaktstidens monumentalaste skapelse inom musiken' (Norlind). Göransson pekar på märkliga likheter mellan denna vår första melodipsalmbok och vår senaste, medan däremot Haeffners koralsbok 1820 och koralsboken 1939 följer helt andra linjer."

Tesen förefaller här att vara, att koralpsalmböckerna 1697 och 1986 representerar en gemensam tradition, från vilken utgåvorna 1820 och 1939 markant skiljer sig. Den som noterar att författaren till studien över 1697 är identisk med den huvudansvarige för 1986 undrar nog varför han i så fall funnit likheterna "märkliga" - alltså tydligen svårförklarliga - och denna undran förstärks om man dessutom vet att 1986 representerar en medveten strävan till större originaltrohet vad gäller äldre koral, och att 1697 har utgjort ett viktigt källmaterial vid förverkligandet härav.

Ser man sedan i stället på avhandlingens engelska Abstract, så finner man faktiskt där en helt annan tes:

"This thesis represents a reevaluation of the first Swedish Hymn Book, which has often been designated a summary of developments during the 17th century, the Golden Age of Swedish Hymnody. The author disproves this. Instead the Hymn Book marks the beginning of a process leading to the 'petrified' hymnody of the 19th century, with its rhythmic equalization, melodic trivialisation and harmonic uniformity."

Denna tes ställer ju inte alls 1697, ev i sällskap med 1986, i någon särklass, från vilken de mellanliggande utgåvorna utgör avvikelser. I stället sägs 1697 utgöra ett första led i en förfallsutveckling som går vidare med 1820 och 1937. Tesen bryter rätt markant med en tidigare relativt enhetlig forskningstradition, där 1697 som representerande en genuinare och rytmiskt livfullare koraltradition ställts emot de tendenser till rytmisk och melodisk utjämning som senare utgåvor t o m 1937 representerar.

En avhandlingsförfattare är inte nödvändigtvis ansvarig för baksidans presentation; den kan i detta fall vara gjord av Gidlunds bokförlag, som ju även svarat för den utmärkta faksimilutgåvan av koralpsalmboken och kanske inte vill låta den framstå i någon ogynnsam dager. Däremot är den engelska Abstract författarens egen sammanfattning, som har god täckning i den samlade avhandlingen. Men att författaren själv åtminstone på ett tidigare stadium känt en viss vacklan mellan de båda ståndpunkterna framgår av inledningen, där han framhåller att han under det långvariga arbetet med det som småningom blev utgåvan 1986:

"kommit att allt intensivare studera 1697 års koralpsalmbok. Att jag därvid vacklat mellan beundran och besvikelse, har framkallat en tilltagande nyfikenhet på denna bok. Hittills har mina studier mest skett punktvis, i samband med restaureringen av enstaka melodier, men nu är min föresats att noggrant genomlysa koralpsalmboken för att utröna hur den egentligen är beskaffad... Det rör sig alltså om en avsikt att så noga som möjligt undersöka koralboken ur alla de aspekter som gör det möjligt att bestämma dess stilistiska särart och sätta in dem i deras traditionshistoriska sammanhang".

Först som sist bör vi uttrycka både tacksamhet och beundran mot Harald Göransson för den gigantiska forskningsinsats som ligger bakom

denna avhandling. Även om själva avhandlingsförfattandet kanske inte krävt längre tid och mera kraft än normalt i fråga om humanistiska avhandlingar, så är den ganska unik därigenom att det ofantliga källmaterial - främst handskrifter - den har som grund i sin tur i mycket stor utsträckning utgör frukt av författarens tidigare - nära nog ett helt livs - forskarmödor. Han har huvudsakligen själv samlat och genomarbetat detta material, låt vara att han haft ovärderlig hjälp med systematiseringen av det genom projektet Svensk koralregistrant, med Elisabeth Wentz-Janacek som huvudansvarig. Därmed är också sagt att det forskningsläge som författaren själv i stor utsträckning åstadkommit genom tidigare mödor givit en helt annan möjlighet att karakterisera och värdera koralpsalmboken än som stått tidigare forskare till buds.

"Den rytmiska koralen" blev något av ett slagord under den spännande försöksverksamheten med att i Svenska kyrkans församlingar introducera ursprungligare, livfullare versioner av främst reformationstidens psalmmelodier. Likaså spreds nog i stor utsträckning föreställningen att det här innebar ett återvändande till den tradition som koralpsalmboken 1697 representerar - även om de föreslagna versionerna aldrig plockades okritiskt ur den, utan valdes efter ett noggrant brett källstudium. Nu har vi alltså för första gången en systematisk sammanställning av vad som utmärker rytmiken i 1697s versioner: Rytmik utgör i avhandlingen ett viktigt kapitel, följt av ett om Melodik och ett om Harmonik.

Otvivelaktigt är 1697s koralbestånd i betydligt mindre grad rytmiskt utjämnat än 1820 och 1937, men det innebär inte nödvändigtvis att man troget bevarat olika koralers originalrytm. Det är i varje fall för mig en stor överraskning att här få noggrant dokumenterat i hur hög grad koralpsalmbokens utgivare genomförde rytmiska bearbetningar av det äldre koralbeståndet för att anpassa det till samtida musikaliska stilideal, eller till egen personlig smak. Ta ett så enkelt grepp - i försöksverksamheten gav det ett slags aha-upplevelse - som den förkortade upptakten! Här får vi veta att den är ovanlig i Tyskland och "praktiskt taget okänd i svensk koraltradition" före 1697, som alltså här bjuder en innovation, förmodligen i syfte "att åstadkomma såväl en regelbunden periodik som en andningsvänlig rytmik". 1697 gör flitigt bruk härav, men märkligt nog *inte* i Luther-psalmen "Vom Himmel hoch" (=1986:125) där den korta upptakten finns i originalversionen; denna psalm presenteras 1697 lika utjämnad som senare hos Haeffner och i 1937! (Förf konstaterar att 1986 har förkortad upptakt relativt ofta och alltså har övertagit ett stilgrepp från 1697. Det framgår inte om han nu i efterhand tycker att man borde varit mer sparsam härmed, eller om han fortfarande tycker Vallerius' lösning är god för de aktuella fallen.) Författarens konklusion blir emellertid att den korta upptakten i 1697 faktiskt i huvudsak får en rytmiskt utjämnande effekt, eftersom den bidrar till att upplösa en mer komplicerad rytmik i melodier som "Nun ruhen alle Wälder" (1986:186) och "Wie schön leuchtet der Morgenstern" (1986:478).

Andra utmärkande rytmiska stilmedel i 1697 är punktering, som "i klassisk Luther-koral används med största sparsamhet" men här förekommer "desto ymnigare". Tretakt brukas också ymnigt, men det gäller svensk tradition över huvud. Medan andra forskare främst pekat på inflytande från dans och sällskapsvisa tänker sig författaren att tretakten kan ha utgjort räddningen för rytmiskt knöliga psalmtexter med övertaliga stavelser. För de rytmiskt originella hugenottvisorna har ofta utjämning till tretakt fått utgöra lösningen, t ex den fina "Ainsi que la biche rée" (1986:441).

Här har jag bara uppehållit mig vid kapitlet rytmik och där bara vid några karakteristika. Innan vi kommit så långt har vi fått en kort men instruktiv framställning om bakgrunden till 1690-talets psalmboksreform, en presentation av koralboksredaktören Vallerius, en redogörelse över melodirepertoaren och över melodibytan, samt en analys av relationen mellan text och musik. Därefter följer de tre centrala (redan nämnda) karakteriseringskapitlen, slutligen en genomgång av för 1697 nytillkomna melodier, en diskussion av problemet orgel och koralsång, samt två framåtblickande kapitel.

Avhandlingen är mönstergillt disponerad och analysen väl systematiserad. Den innehåller en fyndgruva av detaljer för den som, gärna med faksimiltrycket av koralpsalmboken tillgängligt, vill fördjupa sig i sådana, men den är ändå översiktlig och välskriven. Vi får verkligen vara glada att professorn till sist tog sig samman till disputation!

Ragnar Holte

Sven Helander: Ansgarskulten i Norden

Bibliotheca Theologiae Practicae. Kyrkovetenskapliga studier 45. Almqvist & Wiksell International, Stockholm 1989 (tr i Göteborg), 310 s

I den 1986 på Proprius utgivna Boken om Ansgar, dvs Rimberts Ansgarsvita med noter, samt fem uppsatser med olika perspektiv, skriver Sven Helander om "Ansgars liv" och Ansgarsminnet i Sverige. Han hänvisar där till en större primärundersökning om Ansgarskulten, "under publicering". Det är denna större undersökning, som här föreligger.

En specialundersökning av denna typ kan sägas löpa åtminstone två risker: antingen kan det behandlade källmaterialet avgränsas så smalt att problemen framstår som isolerade i förhållande till sin samtid, eller kan undersökningen bli av så begränsat historiskt intresse, att de behandlade problemens eventuella förblivande aktualitet aldrig ens antyds. I båda fallen blir framställningen tillgänglig resp intressant endast för specialister på området. Sven Helander har skickligt undgått båda dikena.

I den första huvuddelen, som behandlar Ansgarskulten i Norden och upptar halva volymen, ställs kulten in i det större sammanhang som utgörs av de skilda kyrkoprovinserna. Härigenom förmedlar författaren omfattande insikter om kyrklig tradition och funktion i nordisk medeltid,

som dock hela tiden relateras till Ansgarskulten, dess festdagar och liturgi. Som en primär faktor i den danska utvecklingen ser han upprättandet av domkapitel och deras utveckling enligt regulär eller sekulär tradition. En andra ansatspunkt finner han i Absalons koncilium i Lund omkring 1188. Variationerna i liturgins villkor beskrivs som balanseringar av två styrande faktorer: de lokala domkapitlen och kyrkoprovinsens centralledning. Medan kulten i den norska kyrkoprovinsen intar "en högst tillbakasträckt plats", gick den i den svenska provinsen en mera komplicerad utveckling till mötes.

I Uppsala kyrkoprovins genomgick Ansgarskulten fem faser. Av särskilt intresse är den tredje periodens "försvenskning" med nedlagd kult, den fjärde periodens förnyade intresse för Ansgar i Linköpings stift (ca 1390), där Ansgar betraktades som Danmarks och Sveriges gemensamma andlige ledare, och den femte, med Ansgar som ett centralt motiv i den nya festen för Sveriges skyddshelgon, på en ny dag, söndagen näst efter 9 juli. Av denna skiftande utveckling kan man sluta att Ansgarskulten varit varken universell eller lokal utan regional. Utifrån regionala skillnader kan alltså variationer i nivå förklaras, och författaren konstaterar att "ingen annan medeltida nordisk helgonkult har genomgått en liknande utveckling".

I nästa avsnitt behandlas de nordiska officierna om Ansgar, och i undersökningens tredje del Ansgarskultens drivkrafter. Det är ju ganska märkligt att Ansgar, som tidigare påmint den svenska kyrkoprovinsen både om dess bremensiska ursprung och om dess beroende av Danmark, mot medeltidens slut blir så svensk. De liturgiska texterna har också på olika tider och platser vinklats i dansk (gentemot Bremen eller Sverige) resp svensk (gentemot Danmark) favör. Här får historiografin och göticismen belysa den uppsalienska kultvågen, och författaren kan konstatera att "Ansgarsrenässansen i det senmedeltida Uppsverige skall således tillskrivas Ansgars införlivande i den götiska traditionen med dennas andel i epokens växande historiska intresse". I en kort epilög behandlas kultens avveckling, med Laurentius Petri som slutpunkt. Men långt därefter "sjöngs ännu på andra sidan Östersjön Ansgars lov som Sveriges store skyddspatron".

Undersökningen kompletteras med texter till det tysk-danska Ansgarsofficiet, det svenska Ansgarsofficiet och Sveriges skyddshelgons officium.

Inte minst för dem som, likt recensenten, i flera termer - utan att själv vara medeltidsforskare - använt Boken om Ansgar som kursbok i universitetsundervisning, utgör Sven Helanders undersökning en värdefull komplettering. Här finns rikligt material till egen fördjupning och till övningsuppgifter till kursboken. Författaren har givit läsaren möjlighet till tydliga inblickar i den nordiska medeltidskyrkans värld, som gör att Ansgar verkligen framstår som unik - inte enbart i sin livsgärning eller i sin moderna tolkning, utan även i sin medeltida, nordiska kult.

Anders Jarlert

Ingvar Jonsson: Inför gudstjänsten

Kyrkliga Förbundets bokförlag 1991, 116 s

Skriftermålet som term har försvunnit ur Kyrkohandboken. Det har ersatts med termen Beredelsen. Denna kan "bestå av en kort skriftutläggning ... eller annat beredelseord".

IBland händer det att denna korta skriftutläggning eller beredelseord glider förbi tämligen omärkligt, varför också den därpå följande syndabekännelsen blir oförberedd för gudstjänstdeltagarna. Kunde skriftermålet med skriftetalet i den tidigare ordningen bli alltför omfattande är risken nu den motsatta.

Ingvar Jonssons lilla skriftetalssamling vill komma dem till tjänst som verkligen vill förbereda sig till gudstjänsten. Till varje sön- och helgdag erbjuds ett skriftetal efter klassisk modell: en inledning, där dagens tema berörs, som leder över till anvisningar för självrannsakan. Denna avser att leda fram till en syndakänedom som i sin tur gör syndabekännelsen både motiverad och innehållsrik, personligt medveten. Den skapar också mottaglighet för förlåtelsen, avlösningen.

Det är alltså en bok för det andliga livets klarhet och mognad som Ingvar Jonsson skrivit. Den kan användas både av prästen som förbereder sina "beredelseord" till söndagens mässa och av övriga gudstjänstdeltagare för deras förberedelse.

Per-Olof Sjögren

Kyrkorummet - en utställning på Konstfack i januari-februari 1991

Ingår i Svenska kyrkans församlingsnämnds rapportserie "Mitt i församlingen", 1990:1

På Konstfack hölls i början av 1991 en utställning med kyrkorummet som tema. Till denna utgavs en broschyr och tillika utställningskatalog. En av initiativtagarna till utställningen var Elisabeth Stengård - kyrkorumskonsulent i Svenska kyrkans församlingsnämnd. Hon har också skrivit ett av bidragen, "Direktkontakt med den unga konsten", där hon bl a vänder sig mot den inte ovanliga ordningen att förse kyrkor med t ex massproducerade krucifix (Oberammergau!) eller i utlandet gjorda mässkläder som kan köpas per postorder. När Elisabeth Stengård efterlyser konstnärligt fullvärdiga kyrkoprydnader, får hennes maning tyngd genom insikten om vad en kyrka verkligen är och står för: "... inte en föreläsningssal eller ett konditori utan 'ett annorlunda rum', det osynliga är ännu viktigare än det synliga". Hon påtalar också den trivialisering av kyrkorummet, som man ofta kunde se på 1960- och 1970-talen, och menar att denna nu ersatts med en längtan efter "högtid, fest, vackra ceremonier, blommor och ljus".

I en sådan tid av sökande efter det annorlunda har givetvis den kvalitativt högststående konsten en stor mission att fylla.

Högskolelektorn och konstnären Sten Dunér analyserar den problematik som uppstår, när kyrkan - eller enskilda representanter för den - ställer sig avvisande till konstnärliga innovationer. Han uppställer fyra kriterier för ett önskat fruktbart samarbete mellan "de seriösa konstnärerna och kyrkan": konstnärligt hög kvalitet, arkitektonisk och miljömässig samverkan, adekvat och meningsfullt innehåll samt liturgisk relevans. Dunér har alltså klar förståelse för det sakrala rummets och gudstjänstens krav på äkta konst som ett uttryck för budskapet. Han vänder sig mot den massmediala samtidens "bedövande bildflöde" med nötta och triviala klichéer och utbrister: "Vi måste söka andakt, meditation och mysterium på ett djupare plan".

Nils Henrik Lindbladhs uppsats om "Gudstjänstens bildspråk" är tyvärr ganska onyanserad och klichéartad, i synnerhet genom det ideliga upprepadet av påståendet om prästens roll som "statlig myndighetsperson" efter reformationen, talande "maktens och förtryckarnas språk". Man förvånas över utsagor som denna: "Prästen klädde sig i liturgiska kläder med mycket silver- och guldbroderier för att understryka prästens och kyrkans ställning". Eller följande: gudstjänstens bildspråk "talade maktens, för att inte säga maktfullkomlighetens språk". Lindblad menar att reaktionen mot en gudstjänst som talade "maktens och förtryckarnas språk" kom i och med folkrörelserna men egentligen fick sitt genombrott först 1952 med den nya religionsfrihetslagen. Då kom också de vardagsnära kyrkorummen och en Kristusbild, anpassad till de arbetande människornas situation. Scener, visande Kristus bland de betungade känner vi dock långt tidigare! Märkligt nog kom de nya rummen snart att te sig "alltför gråa och alldagliga", oinspirerade och utslätade. Så kom en reaktion också mot dem.

Alla författarna tycks vara ense om att en fördjupad uppskattning av kyrkorummet håller på att växa fram. Det är också ett glädjande tidens tecken att så många unga konstnärer uppenbarligen vill vara med och skapa en ny och värdig sakralkonst. Det ger katalogen besked om!

Bengt Ingmar Kilström

Erland Lagerlöf, Bengt Stolt: Närs kyrka

Volym 212 av Sveriges kyrkor, konsthistoriskt inventarium, utkom 1990 på Almqvist & Wiksell International, Stockholm. Volymen behandlar Närs kyrka i Visby stift. Fotografierna är, med ett par undantag, tagna av Sören Hallgren

Efter en inledning behandlas kyrkogården, kyrkobyggnaden, kyrkans byggnadshistoria, kalkmålningar, glasmålningar samt inredning och inventarier.

Närs socken är belägen på Gotlands sydöstra kust mellan Ljugarn och Hemse. Församlingens yta är 38 km² och har ett invånarantal på något över 500 personer.

Kyrkan är byggd av grå kalksten och putsad och uppförd omkr 1300. Den har ett tvåskeppigt långhus med tre travéer och ett lägre smalare kor. Tornet är äldre - förmodligen från 1200-talet. Kyrkan har tre portaler, två på södra sidan av långhuset och koret - den senare skulpturalt utformad - och en på tornets västsida. Sakristian är av yngre datum. Den byggdes i två etapper, 1820 och 1878.

Närs kyrka har genomgått flera restaureringar, men jag uppehåller mig vid den sista, eftersom jag själv var präst i När då och deltog i planeringen och genomförandet av densamma. Redan i början av 60-talet hade en restaurering diskuterats och ett förslag upprättades av arkitekten Karl Erik Hjalmarsson. Denna blev dock inte av och först i början av 80-talet fattade kyrkorådet ett konkret beslut och kontaktade arkitekten Birger Andersson, bosatt i Sanda på Gotland. Denne upprättade ett förslag som antogs av kyrkorådet och godkändes av riksantikvarieämbetet. Som byggmästare anlätades Allan Larsson, Visby, och för konservatorsarbetena svarade konstnären Harald Norrby, Klintehamn, men född och uppvuxen i När.

Arkitekten ville göra en varsam restaurering av interiören, och inte en ombyggnad. Bänkkvarteren behölls, men 1600-talsbänkarna återfick sin ursprungliga färgsättning. Sakristian, med ingång från korets norrsida, gjordes om till ett "Mariakapell" för mindre gudstjänster och enskild andakt. Detta kapell fick en mariaikon, målad av Rita Olsson, När. En ny sakristia inreddes i tornkammaren, vilket bl a enklare möjliggjorde processioner vid gudstjänsterna. Det gamla sakramentsskåpet - en nisch i korets östvägg - återställdes och försågs med en smidd, genombruten järnlucka. Triumfkrucifixet från medeltiden ommålades i tidstypiska färger - en gåva av konservator Norrby. Beträffande kalkmålningar återfinns endast fragment. Förmodligen var de bortskrapade vid en tidigare restaurering. Dessa fragment överkalkades på nytt. Kyrkan återinvigdes söndagen den 7 nov 1982 av biskop Tore Furberg. Genom denna restaurering fick församlingen i När ett rent, ljust och liturgiskt fungerande gudstjänstrum.

Kjell Nilsson

Mereth Lindgren: Bilden av Birgitta

Wikens förlag, 1991

Lagom till Birgittajubiléet hösten 1991 utkom en vacker och innehållsrik bok om bevarade Birgittabilder. Den heter "Bilden av Birgitta" och är skriven av docent Mereth Lindgren. Hon presenterar olika sätt att framställa Birgitta och ger en förteckning över beståndet av bevarade bilder från svensk medeltid. Man kommer upp till ca 360 bevarade bilder i Sverige-Finland, om man räknar med de områden som på medeltiden hörde till Danmark-Norge men nu är svenska. Bildernas fördelning säger en hel del om kultens spridning. I Uppsala stift, från vilket Birgitta härstammade, finns 126 bilder i behåll, dvs i Uppland och Norrland. Linköpings stift var Birgittas hemstift under hela hennes vuxna liv i Sverige - Ulåsa ligger ju i Östergötland - och till detta stift blev hennes klosterstiftelse knuten. Det medeltida Linköpings stift omfattade Östergötland, Gotland, Öland samt norra och östra Småland. Från detta område är 108 bilder bevarade. Euhuru Birgittas make var lagman över Närke, där också Olshammar ligger med sina speciella Birgittatraditioner, finns bara 33 Birgittabilder bevarade i Strängnäs stift, en siffra som väsentligt understiger Åbo stift med dess 43 monument. Skara stift har 22 Birgittabilder i behåll, Västerås stift bara tolv.

Boken ger också besked om kända Birgittaaltaren och i förekommande fall relikier. Till dessa altaren har - enligt författaren - hört dels en skulptur av Birgitta, "i allmänhet en målad och förgylld träskulptur, vars stängbara dörrar kunde förses med ytterligare målade eller skulpterade bilder med anknytning till Birgittas liv och gärning", dels en relik av helgonet. Helgonskåp av det beskrivna slaget finns knappast bevarade i fullständig skick. Närmast kommer väl det kända altarskåpet från Appuna, Östergötland, nu på SHM. Birgittabilder med förlorade skåpdörrar finns i flera kyrkor. I andra fall har Birgittaskåpen målningar som återger andra helgon. Så är fallet i Kråksmåla kyrka, Småland, vars flyglar återger S Nicolaus och S Catharina av Alexandria.

När det gäller skulpturerna, kan man utgå från att de fyllt en funktion i kulten. Vad beträffar kalkmålningarnas skiftande Birgittabilder med olika placering, kan man väl anlägga både kultiska och didaktiska aspekter. Ibland förekommer hela sviter. Här kommer de märkliga bilderna i Tensta kyrkas västpart på ett särskilt sätt i fokus.

Det ligger utanför Mereth Lindgrens uppgift att säga från insidan skildra Birgittas roll och funktion i liturgin. Men redan den yttre ram som boken ger har åtskilligt att säga om hennes betydelse i senmedeltida svensk gudstjänstliv. Intressant är det också ur kultiskt perspektiv att studera Birgittas förekomst på pilgrimsmärken. Det finns 31 bevarade pilgrimsmärken från Vadstena i det nordiska fyndmaterialet samt 26 avgjutningar på kyrkklockor.

Mereth Lindgrens bok om Birgittabilderna är ett värdefullt komplement till litteraturen på området. Tyvärr innehåller den en hel del fel-

aktigheter. Påståendet att Birgitta skulle ha vallfärdat till Franciskus' grav i Assisi (s 36) faller på sin egen orimlighet. Han begrovs nämligen i hemlighet och graven upptäcktes först 1818! Inte heller var det på 1360-talet som Birgitta besökte Assisi (s 9) utan i augusti månad 1352.

Beträffande altarskåpet i Nådendals kyrka med dess bilder av bl a Birgitta och Katarina skriver Mereth Lindgren: "Nordman föreslår ... att beställningen kan ha skett omkring 1490 i samband med att Katarina blev beatificerad 1491". Carl-Axel Nordman skriver i själva verket: "Hennes translation ägde rum den 31 juli 1489". Den senare uppgiften är helt korrekt. Translation betyder i det här sammanhanget skrinläggning, en akt som vanligen föregick (föregår) en kanonisation, men translation är inte detsamma som beatifikation.

Om Birgittabilden på altarskåpet i Årsunda kyrka sägs, att den "befinner sig överst på de små flyglarna och kunde ses när altarskåpet var stängt under fastetiden" (s 116). Enligt på medeltiden tillämpad liturgisk praxis var altarskåpen under fastan dolda av en fasteduk (ty "Hungertuch") så att över huvud taget inga motiv var synliga. Mereth Lindgren presenterar några tidiga illustrerade manuskript som finns i Biblioteca comunale i Siena, daterat till 1398, omnämnt redan av Carl Bildt sr i boken Svenska minnen och märken i Rom (1900, 2 uppl 1932) och utnyttjat av Trygve Lundén i hans utgåva på 1950-talet av S Birgittas uppenbarelser.

Det är i år 500 år sedan *Revelationes Sanctae Birgittae* trycktes för första gången - i Lübeck på Bartholomeus Gothans kända officin. Mereth Lindgren har råkat skriva Nürnberg i stället (s 109).

Gjorda - och inte gjorda - anmärkningar mot Bilden av Birgitta ändrar inte på bokens värde. Det är en vacker och intressant utgåva, för vilken det finns anledning vara tacksam.

Bengt Ingmar Kilstrom

Linköpings domkyrka. I kyrkobyggnaden

Uppsala 1987, 474 s (*Sveriges kyrkor, Konsthistoriskt inventarium volym 200*)
II Planscher. Uppsala 1986, plansch 1-78 G (*Sveriges Kyrkor, Konsthistoriskt inventarium, volym 201*)

De fem majestätiska fönstren i östra kapellet i Linköpings domkyrka kommer att fördes med graverade innanfönster med jungfru Maria som motiv. För den konstnärliga gestaltningen svarar Lisa Bauer och arbetena beräknas vara slutförda 1993. Denna utsmyckning accentuerar på ett övertygande sätt kapellets ursprungliga namn, Mariakoret, som det fick tillbaka för drygt tio år sedan enligt biskop Martin Lönnebos önskan.

Med det sagda vill jag understryka, att det inte bara är Lunds domkyrka, som aldrig blir färdig - för att anknyta till en välkänd folksaga. Det-

samma kan sägas om varje kyrkobyggnad och i synnerhet om våra domkyrkor; som enligt europeisk måttstock även kan benämnas katedraler. Linköpings domkyrka är utan tvekan ett av vårt lands bäst bevarade och mest påkostade medeltida gudshus av katedralkaraktär.

Dess byggnadshistoria är lång och därför med nödvändighet omdiskuterad, vilket den omfattande litteraturen vittnar om. Linköpings domkyrka började byggas omkring 1230. Men det magnifika västtornet, som ritats av Helgo Zettervall, fick sin nuvarande utformning först på 1880-talet.

Ända in i vår egen tid har både interiören och exteriören förändrats och kompletterats. Här som så ofta annars, vad gäller kyrkor av denna typ, har varje tid satt sina spår i bokstavig mening. Så nog finns det förutsättningar för en kyrkomonografi av det slag, som sedan några år tillbaka föreligger i volymerna 200 och 201 av Sveriges Kyrkor; nämligen *Linköpings domkyrka*, del I, Kyrkobyggnaden (1987) och del II, Planscher (1986). Mer är att vänta, eftersom domkyrkans inredning och inventarier skall behandlas i del III av samma monografi.

Det är verkligen värt en eloge att Linköpings domkyrkas långa byggnadshistoria har dokumenterats på ett initierat och noggrant sätt. Häri innefattas också en allmän byggnads- och murverksbeskrivning samt redogörelser för stensulptur och målningar, liksom en fullständig inventering av gravstenar och stenhuggarmärken. För detta mycket omfattande arbete har svarat *Marian Ullén*, *Ralph Edenheim* och *Sune Ljungstedt*. Marian Ullén har också redigerat det omfattande och instruktiva ritningsmaterialet i volym 201. Heder åt dem alla för deras omsorgsfulla arbete!

Kapitel två av del I har betitlats Den medeltida domkyrkan i historisk och arkitekturhistorisk belysning. Det har författats av *Herman Schüeck* och *Bengt Cnattingius*, som i högsta grad är förtrogna med sitt ämnesområde. Deras bidrag innehåller även mycket av kyrkohistoriskt intresse och vittnar om en tvärvetenskaplig ambition, något som tidigare inte varit så vanligt hos utgivarna av Sveriges Kyrkor.

Det känns därför en smula förmätet att i en undersökning av denna omfattning efterlysa ytterligare stoff av denna typ - men ändå. Hur gestaltades t ex gudstjänstlivet under den kände helgonbiskopen Nils Hermanssons episkopat 1375-1391? Hur förändrade reformationen och upplysningen synen på samt gestaltningen och användningen av gudstjänstrummet? Nyare tiden är dessutom enligt min mening ganska styvmoderligt behandlad.

Dessa och liknande frågor kan ställas utifrån det faktum, att varje kyrkobyggnad förtydligar eller rentav förtingligar vår uppfattning inte bara om vår kulturhistoria utan även om vårt kyrkoliv under tidernas lopp.

Det var eldsjälarna Sigurd Curman och Johnny Roosval, som startade projektet Sveriges Kyrkor. För exakt åttio år sedan publicerades den första volymen, som behandlade kyrkorna i Erlinghundra härad i Uppland. Initiativtagarnas ambitionsnivå var hög. Egentligen hade man föredragit en vetenskapligt genomförd inventering och beskrivning av "hela landets

konst- och kulturminnen". Projektet var alltför orealistiskt för att kunna genomföras. Därför begränsade man sig till kyrkobeståndet. Några av de ursprungliga ambitionerna kunde dock förverkligas i publikationen *Gamla Svenska Städer I-II* (1908-1930), där Curman återfanns bland utgivarna.

Ändå har det med tiden visat sig - av olika skäl - hur rimligt, för att inte säga nödvändigt, det har varit med en attitydförändring till materialet; vilket har fått till följd, att utgivarna av *Sveriges Kyrkor* har funnit det lämpligt att i allt högre grad ersätta och komplettera de enskilda kyrkomonografierna med tematiskt och tidsmässigt centrerade undersökningar av översiktlig karaktär. Här kan nämnas de omfattande undersökningarna om medeltida träkyrkor i Småland och Östergötland (volym 192) samt i Västergötland, Värmland och Närke (volym 199), som jag tidigare recenserat i *Svenskt Gudstjänstliv* (1988).

Glädjande nog har denna nya målsättning inte fått till följd, att enskilda kyrkibeskrivningar enligt *Sveriges Kyrkors* gamla modell inte längre utkommer. Tvärtom har denna nya arbetsmetod inneburit, att utgivarna fått möjlighet att lyfta fram några ur kulturhistorisk synpunkt särskilt värdefulla kyrkobyggnader - där givetvis Linköpings domkyrka är mer än en i raden!

Benkt Olén

Carl Henrik Martling: Gud i Orienten

Verbum, Stockholm 1990, 239 s

Det är alltid spännande att öppna en bok med Carl Henrik Martlings namn på pärmen. Hans böcker har, tror jag, betytt lika mycket för det svenska kyrkfolket som en gång Bo Giertz gjorde. I den här har Martling gett sig i kast med att kartlägga den brokiga kyrkliga geografin i Mellanöstern med angränsande områden. Boken inleds med en genomgång av hela det dogmatiska och kyrkopolitiska skeendet för att ge bakgrunden till kyrkosplittningarna, och därefter behandlas varje kyrka för sig. Det har inte varit någon lätt uppgift med så mycket material och man kan naturligtvis då och då sätta frågetecken i kanten. Mina frågetecken är dels av övergripande art, dels gäller de detaljer; men först måste det sägas att en bok av det här slaget fyller en mycket stor uppgift, när nu Orienten och dess kyrkor kommit oss så nära både på TV-skärmen och genom invandringen.

Svårigheten med att beskriva en kyrka i taget syns mig vara att så mycket är allmängods därför att de vuxit ur samma rot och tillhör samma kulturkrets. Man får ibland intrycket att detta eller detta skulle vara specifikt för just den kyrkans gudstjänstliv och traditioner, när i själva verket

samma sak finns inom alla eller flera av de övriga. Asterisken på patenen t ex omnämns endast i samband med den koptiska traditionen men tillhör hela den ortodoxa familjen; sistrum likaså, och för den delen också tofflorna i koret! Sankt Georg vördas i hela Medelhavsområdet, också i de mest avlägsna byarna i Turkiet.

Några viktiga påpekanden saknar jag, exempelvis att Efraim Syriern införde seden med flickkörer i liturgin vilken bevarats i den syrisk-ortodoxa traditionen och dess katolska motsvarighet. Ninevefastan är en kvinnornas särskilda fasta - de är ju ofta tvingade att avstå från påskfastan p g a amning och barnsörd. Den innebär total avhållsamhet från mat och dryck under tre dagar. I avsnittet om det koptiska klosterväsendet nämns Frontonius men inte "jungfruhuset" - Kairo berömmar sig dock av att äga världens äldsta kristna nunnekloster, åt vilket Antonius anförtrodde sin syster, när han gick ut i öknen. Antonius är otvivelaktigt den mest kände eremiten i väst men knappast i öst, och därmed är jag framme vid ett par faktafel.

Dessa gäller den syrisk-ortodoxa kyrkan som jag känner bäst till. Diakonissvigningen förekommer fortfarande i både den syrisk-ortodoxa och den syrisk-katolska kyrkan - jag har personligen träffat diakonissor från dem. Altaret i deras kyrkor är inte fristående utan inklämt i en nisch under baldakinen. Korstecknet utförs med tre fingrar, inte ett, men pekfingeret hålls något högre än tumme och långfinger för att markera att Sonen är född och Anden utgår av Fadern. Dopet förrättas inte på åttonde dagen utan kan uppskjutas i månader och t o m år, men däremot sker en primvälsignelse. En gemensam bot- och biktgudstjänst föregår kommunionen som alltid äger rum efter liturgin. Soldyrkare (jessider) och manikeer existerar fortfarande i Turkiet och Iran.

Det skulle varit intressant att litet mer studera det gemensamma kulturella och religiösa godset. Ingenting sägs exempelvis om offerandet av påskalamm i Armenien - djuroffer tillhör ingalunda det förgångna. Även Syriens kyrktrappor är röda av offerblod, t o m inom islam finns sedvänjan att slakta djur kvar, så slaktas t ex en kalv i Marocko och ett får i Libanon på åttonde dagen av ett barns födelse.

Som avslutning kommer så tre kapitel av övergripande karaktär, ett om strävanden mot ortodox enhet, ett om de med Rom unierade och slutligen en kyrkogeografisk översikt. I detta sista hade det kanske varit aktuellt att säga något om det fenomen som mer än någonsin präglar dessa områden, nämligen utvandringen av kristna, och samtidigt nämna något om orsakerna. Det är dock anmärkningsvärt, för att bara ta ett land, att kyrkoruinerna i Turkiet är av så färskt datum, och att de kristna ännu vid slutet av förra århundradet utgjorde 1/3 av befolkningen i det ottomanska imperiet.

Sist återfinns en lista med ordförklaringar och en litteraturförteckning.

Bokens i mitt tycke starkaste vittnesbörd är de många citaten från liturgierna som ger inblickar i den ortodoxa fromheten, där bön och teologi är ett och där präst, diakon och församling fungerar som en enhet.

Det är inte lätt att få en mer eller mindre okunnig svensk kristen intresserad av de gamla kristusdogmerna eller att inte rynka på näsan åt stridigheterna inom kyrkan. De handlar dock om hjärtpunkten i kristen tro, och jag vill sluta denna recension med att citera den norske biskopen Bjarne Skard i hans häfte *Dogmet om Kristus*: "... en historia fra Melanchtons dødsleje. På nattbordet ligger en lapp hvor den gamle herre har skrevet opp noen punkter som han har kalt: Grunner til at en kristen ikke skal frykte døden. En av disse grunner lyder slik: *I evigheten skall jeg tilfulle forstå foreningen av Kristi to naturer*. Så når ligger altså disse ting den levande tro!"

Sr Marianne Nordström, Alsike kloster

Åke Nisbeth: Bildernas predikan. Medeltida kalkmålningar i Sverige.

Gidlunds 1986, 210 s. Ill, varav många i färg

Bildernas predikan utgör en exposé över de medeltida kalkmålningarna i våra kyrkor, alltifrån Ystad i söder till Luleå i norr. Författaren inleder med en historik över kristendomens utveckling i Sverige, redogör för influenser från andra länder och berättar om kalkmålningarnas skilda "öden". Han nämner att 1700-talet blev ett förödande århundrade för dessa, eftersom man nu ville få bort de "papistiska" motiven och de opassande djävulsframställningarna. Man kalkade således över många målningar under denna tid. Man förstörde också fönstren och öppnade nya på nordsidan i många kyrkor, där de tidigare saknats, varvid en del målningar "stympades" eller försvann helt.

Under 1800-talet (detta för den medeltida kyrkliga konsten i Sverige så katastrofala århundrade!) revs dessutom en mängd medeltida sockenkyrkor för att ge plats åt nya i större format. Tursamt nog har dock många av kalkmålningarna bevarats i form av foton och teckningar, det senare inte minst av konstnären Nils Månsson Mandelgren.

Vid sekelskiftet blev många kalkmålningar "påbättrade", och inte förrän Sigurd Curman började verka blev man mer försiktig och fick respekt för originalen, oavsett i vilket fragmentariskt skick dessa befann sig.

Författarens historik är koncentrerad, välskriven och en utmärkt inledning till boken.

Kalkmålningarna är indelade i tre perioder: romanskt, ung- och höggotiskt samt sengotiskt måleri och vi får ta del av målningarna kronologiskt i varje landskap inom resp grupp. Författaren redogör för de mästare man känner till och söker i andra fall att finna likheter med målningar till verkstäder eller "skolor" på andra håll i landet. I några fall har han funnit

influenser från utländska mästare eller jämförelsematerial i utländska kyrkor, framför allt i Tyskland.

Att författaren haft stor nytta av det danska verket "A Catalogue of Wall-Paintings in the Churches of Medieval Denmark 1100-1600", vad beträffar bl a de många skånska kalkmålningarna, är helt klart, liksom av Cornell-Wallins många verk om de uppländska och södermanländska målningarna. Då boken saknar noter är det tyvärr svårt att veta vad som är resultat av författarens egna forskningar och vad som kommer från annat håll, men författaren gör heller inte anspråk på det.

Ett oerhört arbete ligger bakom denna bok och författaren har åstadkommit vad ingen tidigare lyckats med, nämligen att i ett och samma verk systematiskt tidsbestämma en mycket stor del av kalkmålningarna i våra svenska kyrkor, inklusive de från Skåne, Halland och Blekinge, som under en stor del av medeltiden tillhörde det danska riket.

Vad man kanske saknar i boken är ett ikonografiskt register, där man lätt kunde finna alla de motiv författaren nämner. Det hade varit *väl* så värdefullt och intressant som det ortregister man nu finner här. Men man kan inte få allt. Nu får vi vara tacksamma för den bok som Åke Nisbeth skrivit, ett väl genomarbetat, djuplodande och spännande verk, som många kalkmålningssintressenter kommer att ha stor nytta av för framtiden.

Ingalill Pegelow

Yngvill Martola: Kyrkan tar sitt hus i bruk

Åbo Akademis förlag. Åbo 1991, 121 s.

Yngvill Martola har till granskning tagit upp ett ämne, som tidigare behandlats dels av Uppsalaprofessorerna Åke Andrén och Jan Arvid Hellström, dels av professor Helge Nyman i Åbo, nämligen kyrkoinvigningen. Förf publicerade 1989 ett arbete om kyrkoinvigningen i Finland. Nu vidgar hon sin undersökning till hela Norden. I likhet med de nämnda forskarna gör Yngvill Martola gällande, att "urkyrkan inte hade något behov av att inviga de rum där den firade sin specifikt kristna gudstjänst nämligen nattvarden". Detta konstaterande är i viss mån en truism, nämligen såtillvida att den äldsta kyrkan saknade gudstjänstrum i en senare tids mening. Dock vet vi, att i vissa fall särskilda - troligen helt avskilda - salar för gudstjänsterna fanns. Om i enskilda fall dessa helgades genom en särskild vigningsakt är oss obekant. I och med att kristendomen blev tillåten 313 och speciellt sedan den blivit statsreligion 381, restes kravet på invigning av kyrkan. Kyrkorummets helighet accentuerades alltmer, sedan bruket uppkommit att nedlägga relikier i altaret. Reformationen tog avstånd från medeltidens kyrkoinvigningar: "församlingens rum för guds-

tjänst. ... helgades genom att ordet, bönen och sakramenten förvarades där". Det var Johan III, som återinförde den klassiska synen på kyrkan som ett i sig heligt rum, och denna uppfattning kom att stå sig.

Kyrkoinvigningen har varit en självklarhet genom sekler i de nordiska kyrkorna. Förf kan dock konstatera en strömkantring i de senaste årens nya ordningar för kyrkoinvigningen. Denna betonas alltmer som en församlingens angelägenhet, bl a då akten i alla länder utom Finland förbinds med mässfirande. Förf menar att "formulären utsatts för en dogmatisk korrigerings", influerad av sekulariseringsteologin å ena sidan och den från romerskt håll efter Andra Vatikankonciliet starkt betonade gudsfolkstanken å andra sidan.

Förf har gjort en intressant sammanställning av de nordiska kyrkornas invigningsritual under 1900-talet, av vilken framgår att Finlands kyrka är den nordiska kyrka, som starkast betonar själva invigningsaktens betydelse.

Det är lite förvånande, att förf talar om biskopen som "officiant" i mässan (s 64). Officiant är en term som hänger ihop med ordet *officium*, dvs tidegården, och som i vår tid också kommit att beteckna den som utför kyrkliga förrättningar. Den korrekta termen för den som håller mässan är ju celebrant. Denna term använder förf i det något dunkla talet om att "man på romerskt håll numera /är/ öppen för att i princip tillåta husmässa med en lekman som celebrant". I den mån dylika husmässor verkligen sker, måste det vara fråga om kommunionsgudstjänster med från kyrkans tabernakel hämtade konsekrerade oblater. Den lekman som på högre uppdrag utför en sådan handling, blir då knappast celebrant! Uppgiften att på dylikt sätt distribuera hostian delegeras f ö vanligen till innehavare av det på romerskt håll återupplivade s k permanenta diakonatet.

Bengt Ingmar Kilström

John Ronnås: Våra gemensamma psalmer

Verbum 1990, 238 s

John Ronnås var under sin tid som kristendomskonsulent i Skolöverstyrelsen, på 60-talet och även i fortsättningen, en ivrig och inflytelserik förespråkare för en ekumenisk psalmboksdel. När denna blev verklighet år 1986, presenterade han en psalm varje vardagsmorgon i radions P1. Programpunkten väckte stort gensvar, inte bara bland kyrkfolk, och på mångas begäran har dessa kommentarer nu blivit en bok.

Varje psalm sätts först in i sitt historiska, teologiska och geografiska sammanhang. Därpå följer de viktigaste data i psalmförfattarens liv, ev också något om melodin, samt uppgifter om publicering och olika versio-

ner. Ett författarregister, klokt nog uppdelat på originalpsalmer och bearbetningar, samt en kort litteraturförteckning, har tillfogats.

De biografiska notiserna är i allmänhet utförligast första gången en psalm av resp författare presenteras. Uppprepningar är ofrånkomliga med tanke på bokens tillkomsthistoria, men irriterar bara vid sträckläsning, och uppvägs av att man direkt får tillräckliga uppgifter för ett programblad el dyl, utan att bläddra fram hänvisningar.

De korta kommentarerna, högst en trycksida, ger förbluffande mycket information; även den som trodde sig veta en del om hymnologi, teologi och svenskt kyrko- och frikyrkoliv, får nya kunskaper. Det finns också nyttiga påpekanden som: (betr psalmekumenik) "frågor om banalitet och kvalitet har varit svårare än de läromässiga skillnaderna", och (betr Tack min Gud) "Långt ifrån alla människor kan tacka för det som nämnts i psalmen. Man kan dessutom ifrågasätta den gudsbild som psalmen ger uttryck för[...]" som balanseras av "en utmaning är att denna tacksamhet lika mycket gäller det svåra och obegripliga".

Avstavningen och korrekturläsningen kunde varit bättre, särskilt om boken skulle användas av t ex konfirmander som kan förledas att tro att Luther bodde i Vittenberg och skrev psalmer 1923-24. Och har "Kongo" (= liten delstat i Zaire, eller vad?) bara 1 milj invånare - Sv missionsförbundets systerkyrka tycks ha "100.000 medlemmar, vilket är ung 10% av landets befolkning"? Att tyska originalet till nr 9, "Min själ skall lova Herren", är en Magnificatparafraas borde kanske ha nämnts, eftersom det antyder att psalmen egentligen hör hemma på kvällstid (liksom Te Deum-parafrasen nr 1 på morgonen). Och det är inte bara texten till Allena Gud som går tillbaka till ett Gloria in excelsis; även melodin bygger på "et in terra pax" i samma mässa. Den som vet att J S Bach har en kantat över Wachet auf, studsar först över uppgiften att koraltexten skulle vara skriven i början av 1800-talet, alltså bortåt 60 år efter Bachs död - men så är det faktiskt, för den svenska versionen har bara första raden gemensam med Nicolais ståtliga original från 1599.

Ronnås' bok bör kunna öka såväl kyrkomusikers textförståelse som prästers kunskap om psalmers Sitz im Leben och grad av popularitet. Dessutom torde kunskap om psalmernas historiska, teologiska och sociala bakgrund verksamt bidra till att mildra den kulturkrock som den gemensamma psalmboken utsatt både svensk- och frikyrkliga psalmälskare för.

En liknande genomgång av Sv ps 326ff, ihopslagen med denna och utökad med notiser om psalmernas melodier, skulle bli en förträfflig läro- och uppslagsbok vid den planerade grundkursen för kyrkoarbetare.

Birgit Lindkvist Markström

Birgitta Rosén: Fädernas kyrka - församlingens hus

Bibliotheca Historico-Ecclesiastica Lundensis 20. Lund 1988. 171 s (Akad avh)

Det är ett spännande ämne som Birgitta Rosén valt för sin doktorsavhandling, vars underrubrik är "svenska kyrkan och gudstjänstrummet ca 1890-1930 med speciell hänsyn till Stockholm". Rent stilhistoriskt innebär denna period avslutningen på den Zettervallska eran och därmed på nygotikens skapelser samt Jugendstilens genombrott. Men denna avhandling tar inte i första hand sikte på det konsthistoriska; den är till sin art kyrkohistorisk. Också ur denna aspekt är perioden 1890-1930 mycket dynamisk och minst av allt enhetlig. En annan sak är att detta skede knappast är någon speciellt avgränsad period; det gäller både det konsthistoriska och det kyrkohistoriska. För förf har det varit praktiskt att begränsa sig till denna tid och att dessutom inskränka undersökningen till vad som något oprecist kallas Stockholm. Men detta är i hög grad diskutabelt!

Det utgående 1800-talet präglades i ganska hög grad av resignation och stelbenthet. Det saknades friska grepp, t ex i fråga om initiativ på kyrkobyggandets område. Förf belyser detta med förhållandena i Stockholm, där utkantsområdena vuxit till men inga kyrkor byggts. Det var en stor händelse, när Johannes kyrka i den gamla Jakobs församling stod färdig 1890. Den var inte bara ett strålande monument över nygotiken utan också det första exemplet på mycket länge på kyrkobygge i huvudstaden. Men detta nygotikens mästerverk - en Kölnerdom i miniatyr - motsvarade inte det krav på intimitet och enkelhet, som låg i tiden. Ej heller var alla akuta lokalproblem i en växande storstad härmed lösta. Det var i denna situation, som Sällskapet för främjande av kyrklig själavård i Stockholm bildades 1893 (då med annat namn) med rotemannen Carl Alm som den drivande kraften. Man ivrade för byggandet av mindre kyrkor eller kapell, gärna med en församlingssal som annex. Häri låg också en omsorg om enklare människors behov av social gemenskap.

Det första konkreta resultatet av Sällskapets verksamhet blev Stefanskapellet i Vanadislundens år 1900. Detta flyttades snart till Aspudden - förfs skildring härav är mycket oklar - och ersattes med en betydligt mer pretentiös kyrka, idag kallad Stefanskyrkan. Det var 1904.

Samma år invigdes Duvbo kapell i Spånga församling och två år senare Hagalunds i Solna stora församling. År 1915 tillkom genom Sällskapets initiativ Enskede kyrka och 1918 kunde Allhelgonakyrkan i Katarina församling tas i bruk. Fram till 1930 tillkom genom Sällskapets försorg kapell i Mälarhöjden 1929, Kristineberg 1929 samt kyrkor i Nynäshamn och Tureberg 1930. Här slutar förf sin undersökning, men därmed är Sällskapets arbete förvisso icke slutredovisat!

Tidsbegränsningen gör alltså framställningen ofullständig. Dessutom är begreppet Stockholm oprecist; tillhör Nynäshamn ens idag Storstockholm? Förf söker finna en ideologisk utveckling i synen på kyrkorum och utsmyckning. Hon vill göra gällande att Sällskapet - särskilt i början av

sin verksamhet - verkade efter en lågkyrklig linje. Det lågkyrkliga skulle då bestå i kravet på mindre, intimare kyrkorum, gärna med en anslutande samlingsaal, samt önskan om relativt enkel kyrkoutsmyckning. Det kan diskuteras, om beteckningen "lågkyrklig" är adekvat i sammanhanget! Senare, menar förf, gör sig den liturgiska rörelsen hörd, dvs redan på 1910-talet. Visst finns redan då tecken på ett uppvaknande intresse för liturgi och kyrklig konst, men kan man egentligen tala om en liturgisk förnyelse före 1935, då Gunnar Rosendals programskrift *Kyrklig Förnyelse* utkom? Det finns alltså åtskilligt att diskutera i denna avhandling, som också i övrigt företer allvarliga brister. Som exempel på bristerna kan nämnas, att förf behandlar Ansgarskapellet i Uppsala domkyrka som en existerande realitet (s 96). Det är numera helt borta. Att kalla förste teologie professorn och domprosten Gustaf Lizell för "prosten" (s 133) är väl att ta till i underkant! Festskriften till Åke Andrén heter "Predikohistoriska perspektiv", inte som förf skriver "Predikohistoriska motiv" (s 14 o 147). Om man ännu 1927 skrev Weckholm finns väl ingen anledning att idag inte skriva Weckholm? (jfr s 97) Men allvarligare än så är den tämligen genomgående brist på stringens, som i alltför hög grad kännetecknar denna undersökning kring ett ämne, som kunde ha givit så mycket mera!

Bengt Ingmar Kilström

Vadstena klosters bibliotek. Ny katalog och nya forskningsmöjligheter

*utg av Monica Hedlund och Alf Härdelin. Almqvist & Wiksell, Stockholm
1990. 105 s*

"C-samlingen" på Uppsala universitetsbibliotek är ett begrepp för alla medeltidsforskare. Carolinas samling av medeltida handskrifter uppgår till ca 770 volymer. Ungefär hälften av dessa kommer från det forna klosterbiblioteket i Vadstena. Dessa har länge varit föremål för forskningens intresse, och några av dem har editerats såsom det i en annan recension behandlade *Diarium Vadstenense*.

Redan på 1700-talet gjordes en första ansats till katalogisering av C-samlingen, men först 1904 förelåg en någorlunda fullständig förteckning. Behovet av en utförligare, mer detaljerad katalog, försedd även med register och anvisningar, har länge upplevts som angeläget. I augusti 1984 kunde Monica Hedlund och Margarete Andersson påbörja ett sådant arbete. Våren 1988 utkom den första katalogvolymen, omfattande 54 nummer från Vadstenahandskrifterna och därtill "många av de ökänt besvärliga". I april följande år kom volym 2, som innehåller en rad biblar och bibelkommentarer och slutar på 150 nummer.

Om klosterbiblioteket i Vadstena, katalogiseringsarbetet och dettas betydelse för kommande forskning handlar föreliggande utgåva, som - förutom Monica Hedlunds introduktion - också upptar bidrag av Birgitta Fritz (Vadstenas brev), Anna Nilsén (Vadstenabiblioteket i konstvetenskapligt perspektiv), Anders Piltz (Lärdomen i Vadstena), Tora Nyberg (Texter för andaktsbruk) och Alf Härdelin (Predikningar - inte bara predikan). Anna Nilsén har givetvis rätt i sin bedömning, att predikosamlingar och liknande material påverkat utformningen av kyrkornas bildprogram. Det är dock tveksamt, om just det slutna Vadstenaklostret spelat en så stor roll som förf tror. Antagligen har det rörliga gardet av predikare, tillhörande franciskan- och dominikanordnarna, spelat en vida större roll. Detta torde inte minst gälla Tortuna kyrka i Västmanland, helt nära Västerås med dess dominikankonvent. Men Anna Nilsén har hittills vägrat att lyssna till andra forskares invändningar. Det är en aning förvånande, att hon i sin uppsats bara citerar sig själv och inte ens nämner andra författare, som skrivit om kyrkan.

Vadstena klostrets bibliotek - vad som finns kvar av det - är en viktig källa till kunskap om svensk medeltid, dess fromhetsliv, dess gudstjänstliv etc. Det är mycket tacknämligt att detta katalogiserande och, i samband därmed, närmare bearbetande och större utnyttjande av arvet från Vadstena nu pågår.

Bengt Ingmar Kilström